

МАЁНТКІ НА ПІНШЧЫНЕ ВА ЁМОВАХ АБМЕЖАВАЛЬНАГА РЭЖЫМУ РАСІЙСКОЙ ІМПЕРЫІ (1860–1890-я ГАДЫ)

ВІКТАР КАХНОВІЧ

Анатацыя: Яшчэ да паўстання 1863 г. і асабліва пасля яго расійская імперская адміністрацыя абмяжоўвала правы дваран у Заходнім краі. Фармальна “асобы польскага паходжання”, а па сутнасці, мясцовыя эліты, вымушаны былі выжываць ва ўмовах нераўнапраўя (бяспраўя). І дзіўна, што збольшага памешчыкам на Піншчыне ўдавалася дасягаць эканамічнага поспеху насуперак абмежавальнаму рэжыму часоў Расійскай Імперыі.

Ключавыя словы: маёнткі, шляхта, Пінскі павет, абмежавальны рэжым, прадпрымальніцтва.

THE ESTATES OF PINSK REGION UNDER THE RESTRICTIVE REGIME OF THE RUSSIAN EMPIRE (1860–1890s)

Abstract: Even before the uprising of 1863, and especially after it the Russian imperial administration limited the rights of the nobility in the Western Region. Formally the “Polish descent” and in fact the local elites were forced to survive in conditions of rights inequality (rightlessness). And surprisingly, some landlords in Pinsk district managed to achieve economic success despite the restrictive regime of the Russian Empire.

Keywords: Estates, Nobility, Pinsk Powiat, Restrictive Regime, Entrepreneurship.

Фарміраванне рэгіянальнай і лакальнай структуры маёнткаў было нераўнамерным тэрытарыяльна і храналагічна. Гістарычна маёнткі паходзяць ад “вотчын” баярскай службылай знаці часоў Кіеўскай і Полацкай Русі і пазнейшых “жалаванняў” вялікіх літоўскіх гаспадароў. Вядома, што Пінскае княства як асобны рэгіён-зямля са сваімі князямі і баярамі існавала з 1174 г. ці з 1183 г. (Гісторыя Пінска, 2012: 26). У пачатку XIV ст. (1320-я гг.) княства перайшло ў склад ВКЛ; ва ўсякім выпадку, вядома, што ў 1340–1348 гг. пінскім князем быў Нарымунт Гедзімінавіч, а пасля княства знаходзілася ў руках Нарымунтавічаў да 1471 г. (Лысенко, 1997: 63, 67). З 1520 па 1556 г. Пінскае княства (105 вёсак і сёл, мястэчкі Моталь і Нобель, горад Пінск) належала каралеве Боне Сфорцы. І менавіта да гэтага часу адносяцца асабліва глыбокія рэформы ў жыцці краю (*пераўтварэнне яго ў частку Новай Сярэдняй Еўропы* – значыць народаў ВКЛ, Малдавіі і Валахіі, што пазней за Чэхію, Польшчу і Венгрыю, у XIV–XVI стст., успрынялі бюргерскую і рыцарскую ці шляхецкую культуру, магдэбургскія і залатыя шляхецкія правы, а таксама іншыя культурныя набыткі Рэнэсансу) і з’яўленне тут таго шляхецкага землеўладання (Полюхі, Скірмунты, Гарэгляды і інш.), што існавала да 1939 г. (Лозицкий, 1994: 8–9, Hogoszkewicz, 1936: 21).

Між тым, у пачатку XX ст. украінскі даследчык Аляксандр Грушэўскі (Грушевський, 1903: 15) адзначаў, што маёнткі ў краі фіксуюцца з канца XV ст. (Пачапоскі, Мацкавіч, Лозіч, Яцкавіч). Аднак у цэлым пацвярджаяцца думка сучаснага ўкраінскага даследчыка Уладзіміра Сабчука (Собчук, 2002: 8), што «протапраст» шляхты з маёнткамі (зямянства) на землях колішняга ВКЛ у масе сваёй паходзіць з XVI ст. І гэтае землеўладанне на Піншчыне істотна не змянялася да 1860–1890-х гг.; хіба што буйныя паезуіцкія маёнткі Хатынічы і Малькавічы ў 1770-я гг. адышлі да Патоцкіх.

Паваротным стаўся час задушэння паўстання 1863 г. і ўсталяванне каланіяльнага абмежавальнага рэжыму ў 1863–1865 гг. Па-першае, паўплывала канфіскацыя і секвестр маёнткаў, але ў найбольшай ступені – абмежаванне правоў землеўласнасці “асоб польскага паходжання”. Да апошніх залічаны былі ўсе буйнейшыя памешчыкі павета: Скірмунты (у 1877 г. – 13 асоб з 60,3 тыс. дзес.: Парэчча, Клятная, Пласкінь, Веляцічы і інш.), Орда (у 1877 г. – 8 асоб з 50 тыс. дзес.: Чэрвішчы, Бярэзічы, Кухоцкая Воля, Кухча і др.), граф Канстанцін Патоцкі (95,4 тыс. дзес.), Пуслоўскія (2 асобы з 93 тыс. дзес.), князі Друцкія-Любецкія (2 асобы з 38,2 тыс. дзес.), Шчыты, Алеша, Чарнецкія, Корсакі і інш. (Кахновіч, 2015: 74–75, 270–271). Ёсць указанне ў літаратуры (Epszstein, 2008: 18), што князь Леў Радзівіл (найбуйнейшы памешчык паўднёвай часткі Пінскага павета) і князь Антон-Вільгельм Радзівіл (уласнік маёнткаў Вялікія Арлы, Альмя-

ны, Манькавічы з 21,2 тыс. дзес. па афіцыйным уліку) у 1870-я гг. былі нібыта звольнены праз дзеянне абмежавальных законаў. Але для амаль 9/10 мясцовых зямлян кантрыбуцыйны рэжым стаў яўным фактарам скарачэння землеўласнасці.

Адзначым, што ў Заходнім краі ўсцідск і абмежаванне ў правах абрушылася на зямянства і шляхту ў цэлым пасля анексіі зямель колішняй Рэчы Паспалітай ваяўнічай Расійскай Імперыяй. Так, маем прыкметы таго, што расійскія ўлады задоўга да паўстання 1863 г. свядома абмяжоўвалі ў правах мясцовыя эліты і прагнулі выціснуць гэты дамінантны ў грамадстве старога парадку слой за межы імперыі. Так, яшчэ падчас інвентарнай рэформы (1840–1850-я гг.) віленскі генерал-губернатар Ігнацій Бібікаў праз страх навязваў памешчыкам краю інвентары і публічна трактаваў тое як клопат імператара аб прыгонных сялянах (Неупокоев, 1976: 194–195). Кідаецца ў вочы, што адначасова расійскі імперскі рэжым (і аж да рэвалюцыі 1917 г.) зацята бараніў інтарэсы т.зв. «рускага» дваранства ўнутраных губерняў, тады як правы дваранаў на этнічных ускраінах (Беларусь, Літва і інш.) былі мішэнню гвалтаў і эксперыментаў. Падобны шлейф меў месца і ў правядзенні рэформы 1861 г., што шмат у чым справакавала паўстанне 1863 г. і было выкарыстана для ўсталявання адкрытага рэжыму нераўнапраўя, каланіяльнай выключанасці мясцовых зямлян. Так, закон ад 10 снежня 1865 г. зацвярджаў забарону т.зв. “асобам польскага паходжання” набыцця зямлі іначай як па спадчыне. Цікава, што па стане на пачатак ХХ ст. і насуперак норме закона, што ўводзіў абмежавальны рэжым да “достаточного усиления в оном (крае *sic*) числа русских землевладельцев”, ён так і не быў скасаваны (О положении поляков..., 1915: 3–6). Яны былі пазбаўлены права іпатэкі ў Дваранскім пазямельным банку, права займаць высокія дзяржаўныя пасады, арандаваць і браць у заклад землі, ствараць заповітныя (маяратныя) маёнткі. Цікава і характэрна, што ў красавіку 1864 г. мясцовыя дваране былі пазбаўлены саслоўнага самакіравання, а затым насуперак закону ад 1 траўня 1905 г. так назад яго і не атрымалі (О положении поляков..., 1915: 10).

Яскравым сведчаннем нераўнапраўя стаў кантрыбуцыйны збор, звесткі аб спагнанні якога па Пінскім павеце знаходзім за 1874–1895 гг. (Табліца 1).

Бачым, як з маёнткаў Піншчыны спаганялася на працягу азначанага перыяду 10–15 % агульнага даходу. Улічым тую акалічнасць, што ў канцы ХІХ ст. сярэдня рэнтабельнасць маёнткаў у 5 беларускіх губернях складала 2–3 % (Бусько, 1990: 59). Такім чынам, згаданы вышэй кантрыбуцыйны збор быў фактычнай мерай па ліквідацыі землеўласнасці мясцовых памешчыкаў шляхам эканамічнага тэрору. У дадатак да

таго знаходзім шэраг выпадкаў бюракратычных злоўжыванняў пры атрыманні збору: так, пасля перагляду раскладкі збору ў жніўні 1874 г. губернскімі чыноўнікамі Эдмунд Орда (маёнтак Кухоцкая Воля) замест 58,8 руб. абавязаны быў плаціць 72,04 руб., Іосіф Куржанецкі (Жыдча) замест 279,6 руб. – 290,7 руб., Аляксандр Друцкі-Любецкі (Пагост-Загародскі) замест 199,19 руб. – 208,94 руб. і г.д. (Раскладка, 1875: 17, 19, 24).

Табліца 1. Дадзеныя па % зборы з Пінскага павета, 1874–1895 гг.

Год	Маёнткі	Усяго зямлі, тыс. дзес.	Лес, тыс. дзес.	Увесь даход, тыс. руб.	ад с.г., тыс. руб.	ад лесу, тыс. руб.	ад корчмаў, тыс. руб.	ад заводаў, тыс. руб.	ад аброку, тыс. руб.	Збор у тыс. руб.	ён жа ў %
1874	146	1877	1325,2	670,7	441,8	1325,2	85,9	38,3	29,1	95,7	14,27%
1886	133	1921,9	1390,3	624,8	427,2	1390,3	91,6	40,6	27,6	72,1	11,54%
1895	126	2481,2	1814,6	794,4	524,8	1814,6	44,7	34,3	42,3	65,4	8,23%
Змены ў %	-13,7%	+32,20%	+36,90%	+18,40%	+18,80%	+36,90%	-48,00%	-10,30%	+45,40%	-31,70%	-6,04%

Крыніцы: Раскладка, 1875: 7адв.-35, Ведомость, 1886: 7адв.-29, Раскладка, 1895: 3адв.-20.

У выніку ж бачым нешта надзвычайнае: выжыванне і рост даходаў гаспадароў маёнткаў насуперак усціску ўладаў. Гэта відавочны вынік прадпрымальнасці і згуртаванасці зямянства краю.

Бібліяграфія

1. Бусько, Віталій (1990). *Экономическая мысль Белоруссии середины XIX – начала XX в.* Минск: Навука і тэхніка.
2. *Ведомость раскладки % сбора по Пинскому уезду.* 24.07.1886. НГАБ у Мінску, Ф. 295, воп. 1, спр. 4230, арк. 7 адв. – 29.

3. Грушевський, Александр (1903). *Пинское Полесье, XIV–XVI вв.* Киев: Издательство Киевского Ун-та.
4. Лозицкий, Александр (1994). *Пинск XVI столетия.* Минск: Наука і тэхніка.
5. Лысенка, Пётр і інш. (2012). *Гісторыя Пінска. Ад старажытнасці да сучаснасці.* Мінск: Вышэйшая школа.
6. Лысенко, Петр (1997). *Древний Пинск. XI–XIII вв.* Минск: БелАДІ.
7. Мейштович, Ал. и др. (1915). *О положении поляков в Западном Крае.* Б.м., б.и.
8. Неупокоев, Владимир (1976). *Крестьянский вопрос в Литве во второй трети XIX в.* Москва: Наука.
9. *Раскладка % сбора по Пинскому уезду.* 30.09.1895. НГАБ у Мінску, Ф. 295, воп. 1, спр. 6058, арк. 3 адв. – 20.
10. *Раскладка % сбора по Пинскому уезду.* 31.10.1875. НГАБ у Мінску, Ф. 295, воп. 1, спр. 2496, арк. 7 адв. – 35.
11. Собчук, Володимир (2002). *Знаць Південної Волині на схилі середніх віків. Історико-генеалогічне та історико-географічне дослідження:* автореф. дис. канд. іст. наук. Львів: Ін-т ім. І. Крип'якевича, Ін-т народознавства.
12. Epsztein, Tadeusz (2008). *Polska własność ziemiska na Ukrainie (gubernia kijowska, podolska i wołyńska) w 1890 r.* Warszawa: Neriton.
13. Horoszkewicz, Roman (1936). *Szlachta zaściankowa na ziemiach wschodnich.* Warszawa: Drukarnia Nowoświecka.